

МИЛАН СУБОТИЋ*
Институт за европске студије
Београд

УДК 94(470+571):316.7
Оригиналан научни рад
Примљен: 28.01.2014
Одобен: 05.02.2014

РУСКА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ИСТОРИЈА: КАРПОВИЧЕВО НАСЛЕЂЕ**

„I will gather reflected glory from the writings of my students”
(Michael Karpovich)

Сажетак: У овом раду аутор се бави делом историчара Михајла Карповича (1888-1959), руског емигранта и професора Харварда чији су студенти из прве послератне генерације имали одлучујућу улогу у настанку и профилисању „руских и совјетских студија“ у Америци. Повод за интерпретацију Карповичевих историографских ставова и разматрање његовог утицаја на касније формулисане приступе руској и совјетској историји је недавно издање књиге у којој су први пут објављена његова предавања о руској интелектуалној историји. Након осврта на Карповичеву биографију, аутор детаљније излаже концепт „интелектуалне историје“, те приказује оне Карповичеве ставове о (дис) континуитету руске и совјетске историје које су касније развијали или оспоравали његови најутицајнији ученици – Малија, Пајпс и Хејмсон.

Кључне речи: Историја, интелектуална историја, руске студије, совјетологија

У лето давне 1957. године објављен је четврти том Харвардских словенских студија (*Harvard Slavic Studies*) у коме су двадесет седморица аутора штампали радове поводом одласка у пензију свог професора Михајла (Мајкла) Карповича (Michael Karpovich). Обухватајући, поред

* milsub@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта Института за европске студије (бр. 149026) који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

уводног текста о Карповичу, широки спектар тема из новије руске и совјетске историје, аутори овог зборника (*Russian Thought and Politics*) следили су уобичајену академску традицију издавања Споменице (*Festschrift*) у знак захвалности своме учитељу и ментору. Осим данас неуобичајене чињенице да међу ауторима није било ниједне жене, списак Карповичевих доктораната био је заиста импресиван – сви су већ били ангажовани на америчким универзитетима,¹ а током друге половине XX века многи од њих стекли су углед водећих ауторитета у области „руских и совјетских студија“.² С обзиром на бројност и каснији утицај Карповичевих студената, често се тврди да је управо он био „отац“ америчке русистике и совјетологије: „Није претеривање рећи да почетак озбиљног проучавања руске историје у Америци може бити датиран у 1946. и 1947. годину када је Михајло Карпович одржао своја два 'заснивачка' семинара на Харварду... Он је, више од било ког другог појединца, формулисао прву парадигму у послератном проучавању руске историје. У оквиру своја два семинара обучио је више од двадесетак историчара који су затим наставили да конципирају програме проучавања руске историје на главним универзитетима широм земље. Ова научна дисциплина није могла имати бољег оснивача од њега“ (Malia, 2005: 133).

У својим оценама Мартин Малија, некадашњи Карповичев асистент и несуђени наследник на Харварду, није нимало усамљен: „У највишим оценама његовог интелектуалног утицаја слажу се како његови ученици који су заузели катедре на најбољим америчким универзитетима, тако и руски историчари који последњих година пишу о свом необично успешном, али и у извесној мери, загонетном колеги“ (Эткинд, 2013: 398). Поменути „загонетност“ Карповича последица је чињенице да је он, упркос свом великом и далекосежном утицају, бројним признањима и високом академском статусу, мало писао и објављивао. Мерео данашњим стандардима, његова научна продукција је била веома

¹ У једном приказу духовито је истакнуто: „Аутори овог Зборника радова су готово монополисали предавање савремене руске историје на америчким универзитетима и колеџима, па је остало веома мало квалификованих приказивача који би га могли праведно проценити“ (Von Laue, 1958: 272).

² Према Ричарду Вортману то је била „прва 'изванредна генерација' научника који су под менторством Карповича поставили темеље за озбиљне студије руске историје током педесетих година и касније“ (Wortman, 2009: 332). Међу ауторима Зборника били су, између осталих: Ричард Пајпс (Pipes), Мартин Малија (Malia) Ханс Роџер (Rogger), Марк Раеф (Raef), Николас Рјазановски (Riasanovsky), Филип Мозли (Mosley), Роберт Даниелс (Daniels), Хју Меклин (McLean), Доналд Тредголд (Treadgold), Џорџ Фишер (Fischer).

скромна – осим једне кратке књиге коју је за живота објавио,³ био је коаутор једног зборника посвећеног економској историји Европе⁴ и писац десетак значајних студија објављених у научним часописима. Упадљива несразмера између оцене по којој је он био „један од најутицајнијих руских историчара после Кључевског“ (Эткинд, 2013: 398) и његовог скромног опуса није могла бити прећутана ни у некролозима написаним после Карповичеве смрти 1959. године: „Због његове снажне посвећености предавачкој делатности и неограничене великодушности у покретању и вођењу широког спектра научних и културних подухвата, као и због тога што је несебично трошио сопствено време и мисли помажући другима, Карповичево писано наслеђе је мање обимно но што је могло бити“ (Mosley, 1960: 58). Речју, овом сјајном предавачу и ментору, покретачу часописа и истраживачких институција, организатору и учеснику научног живота руске емиграције у Америци, остајало је мало времена и енергије за писање сопствених радова.⁵ Тако је велики пројекат писања *Историје Русује* у десет томова који је Карпович конципирао са сународником и пријатељем Георгијем Вернадским (Georg Vernadsky, 1887–1973) остао је незавршен – за разлику од Вернадског који је написао и објавио својих првих пет томова,⁶ планиране књиге о новијој руској историји Карпович никада није написао. Ипак, утицај Вернадског на развој руских студија у Америци био је, упркос његовој изванредној продуктивности и професури на Јејлу (*Yale University*), знатно мањи од Карповичевог. Оскудни предавачки таленат, снажан руски акценат и (теоријска и идеолошка) „евроазијска“ перспектива учинили су Вернадског својеврсним академским усамљеником⁷ чије су књиге

³ Michael Karpovich, *Imperial Russia 1801-1917*, New York: Henry Holt, 1932

⁴ Bowden W., Karpovich M., Usher A.P. *Economic History of Europe since 1750*, New York: American Books, 1937.

⁵ У једном писму пријатељу 1944. године Карпович истиче: „Немам времена ни за шта и потпуно сам занемарио сопствени рад. Да сам озбиљнији, одустао бих од уредничких послова и бацио бих се на писање сопствених књига. Али, нажалост, то је неостварива утопија. Буквално пропадам услед комбинације породичних брига, предавања и јавних активности. Веома мали број људи то схвата, а још мањи ме жали“ (цит. према: Zeide, 3013: 414).

⁶ Видети: Georg Vernadsky, *A History of Russia*: Vol. I: *Ancient Russia* (1943); Vol. 2: *Kievan Russia* (1948); Vol. 3: *The Mongols and Russia* (1953); Vol. 4: *Russia at the Dawn of Modern Age* (1959); Vol. 5: *The Tsardom of Moscow, 1547-1682* (I-II Parts, 1969). Опширније о Вернадском видети у: Болховитинов (2002); Суботић (2004): 95-114; Сорокина (2001).

⁷ „Сопствених ученика Вернадски је имао релативно мало – у Зборнику издатом 1964. године у његову част прилоге је објавило осам људи међу којима није било првокласних 'звезда'“ (Болховитинов (2001):12). Према Marku Raevu: „Искрено, треба признати да Вернадски није имао способност успешног организовања свог материјала и да, чак и на руском језику, његова проза није инспиративна“ (Raeff, 1990: 167). Колико су ставови

пуну афирмацију и популарност стекле тек након превођења у посткомунистичкој Русији. Насупрот томе, захваљујући бројним ученицима и руској емиграцији, академска слава Михаила Карповича сачувана је у Америци,⁸ док је у самој Русији он ретко и мало помињан. Стога је недавно московско издање његових предавања о руској интелектуалној историји значајни догађај који нам омогућава не само упознавање са историографским становиштима Михајла Карповича већ и потпуније сагледавање његове улоге у настанку „руских студија“ у Америци.

Књига *Лекције о интелектуалној историји Русије* има сопствену историју – она представља на руски језик преведени транскрипт предавања која је Карпович 1955. године држао својим америчким студентима. У основи, у ових двадесет пет лекција репродукован је садржај Карповичевог харвардског курса који је, поред предавања Исаије Берлина,⁹ пресудно утицао на интелектуално формирање првих послератних генерација његових студената. У остварењу намере да након одласка у пензију редигује и објави снимљена предавања Карповича је спречила смрт, а на молбу његове породице Мартин Малија је за штампу припремио само првих пет лекција које су, заједно са осталим материјалом, остале необјављене. После више од пола века, захваљујући напорима Карповичевог сина и Солжењициновог фонда (*Дом русског зарубежја*), целокупан садржај курса постао је доступан читаоцима на ауторовом материјем језику. Овај својеврсни Карповичев „повратак кући“ свакако је закаснео – културни контекст у коме се он пре читавог века интелектуално и политички формирао насилно је био потиснут совјетском епохом на чијим развалинама данас настаје нова, посткомунистичка руска култура. Као историчар, сам Карпович је био свестан да у животу друштва „повратка на старо“ нема: „Тај свет коме сам припадао више не постоји. Без обзира шта ће бити са Русијом у будућности, то сигурно неће бити оно што је некада било – постоје ствари које се не могу васкрснути“

Вернадског били чудни ондашњим академским круговима сведочи чињеница да је приликом његовог (касног) унапређења у редовног професора (1964) са Јејла тражена процена од Н. Рјазановског да ли се ради о „шарлатану“ или озбиљном научнику! (Риасановски, 1998:53).

⁸ „Неки од његових студената су преузимали и разрађивали његове идеје и учења; други су их одбацивали или полазили од њих како би се кретали у другим правцима, али сви су имали користи од његове мудрости, менторства и несебичне подршке. Као група – посебно ако се имају у виду и њихови сопствени ученици – они су чинили јединствену и доминантну појаву у области руских студија, нарочито у историографији, у Америци друге половине XX века“ (Pereira, 2009: 254–255).

⁹ „На настанак харвардске групе посебно снажан утицај су имали погледи Исаије Берлина на историју идеја које су упознали током његових редовних посета Харварду у првим послератним годинама“ (Emmons, 1995: 1445).

(Карпович, 2012: 285). Ипак, упркос протоку времена, објављивање ових предавања не представља само прилику да се читаоци у Карповичевој домовини упознају са његовим тумачењем интелектуалне историје Русије XIX века, већ и да у новом светлу размотре проблем (дис)континуитета између традиција руске дореволуционарне, совјетске и савремене посткомунистичке историографије. С друге стране, услед помињаног Карповичевог утицаја на конципирање „руских студија“ у Америци, појава његових *Лекција* омогућава нам потпуније разумевање настанка ове научне дисциплине чији је интелектуални, политички и друштвени учинак превазилазио оквире америчког академског живота. Заинтересован за ову двоструку контекстуализацију Карповичевог концепта „руске интелектуалне историје“, претходно ћу изложити основне податке његове животне и интелектуалне биографије који нам могу бити од помоћи у разумевању како његовог историографског становишта, тако и утицаја на послератне руске студије.

1.

Михајло Карпович (Михаил Карпович) потиче из породице интелектуалаца која је била типично „руско-империјална“ мешавина различитих етничких група – очеви преци били су му пољског и грузијског порекла, а мајчини руског. Рођен је 3. августа 1888. године у Тбилисију (тада – Тифлис) из кога је као гимназијалац, после једномесечне затворске казне због младалачких симпатија према Партији социјалистареволюционара (Эсеры), био депортован. Уписао је историју на Московском универзитету 1906. године (ујак му је био историчар Александар Пресњаков), а студије је, после две године боравка у Паризу, завршио 1914. радом о Александру I и Светој алијанси. Избијање Првог светског рата натерало га је да одустане од започете академске каријере и ангажује се у Министарству војске. Идеолошки и политички близак Партији конституционалних демократа (Кадеты), подржао је Фебруарску револуцију 1917. године. Слом самодржавља и формирање Привремене владе судбински су одредили Карповичев будући живот – на позив Бориса Бахметејева (Бахметев),¹⁰ новоименованог руског амбасадора у САД и старог породичног пријатеља, у лето 1917. године он ће обрести у Вашингтону у својству секретара руског дипломате. Мада је планирао да ову дужност обавља само краћи период, Карпович је наредних пет година – све до 30. јуна 1922. године када је Бахметејев америчком Државном секретару Чарлсу Хјузу (Charles Huges) званично предао оставку на свој положај – био дипломатски представник Владе која је свргнута

¹⁰ О Бахметејеву видети у: О. В. Будницкий, „Б. А. Бахметев - дипломат, политик, мыслитель“, *Россика в США*, Москва, 2001: 8–64.

Октобарском револуцијом.¹¹ Широко распрострањено очекивање брзог слома бољшевичког режима показало се нереалним, а Карповичева „америчка епизода“ претворила се у доживотну емиграцију. Успевши да организује долазак у Америку своје будуће супруге, Карпович је у тридесет четвртој години остао не само без домовине, већ и без посла – наредних пет година живео је од преводилачког рада, писања за емигрантске публикације и држања предавања.

Прекретницу у Карповичевом емигрантском животу представљао је неочекивани позив са Харварда да преузме упражњено место предавача руске историје у летњем семестру 1927. године: „За мене – писао је Вернадском који је тада био у Прагу – то је била сасвим изузетна прилика да се укључим у овдашњи академски живот. Непоседовање звања, штампаних радова и академског искуства стајали су на путу свим мојим досадашњим покушајима. Позив са Харварда (најбољег овдашњег универзитета за хуманистичке науке) уклонио је све те препреке“ (Карпович: 1992: 288–9). Кључну улогу у уклањању поменутих „препрека“ имао је Арчибалд Кулиц (Archibald Cary Coolidge, 1866–1928), пионир проучавања европске и руске историје на Харварду, управник Харвардске библиотеке, покретач и главни уредник часописа *Foreign Affairs*,¹² који је Бахметејевог секретара упознао током учешћа на Париској мировној конференцији. Избор кандидата без академског искуства био је очити показатељ малобројности америчких специјалиста за руску историју: „Упркос напорима пионира у тој области и невеликој групи њихових студената, проучавање Русије било је на маргини тадашње америчке историјске науке“ (Рибер, 2000: 72).¹³ За Карповичев први курс на Хар-

¹¹ Пошто су сви руски амбасадори (осим амбасадора у Шпанији) одбили да признају Совјетску власт, након окончања Грађанског рата није постојала Влада коју би представљали, нити којој би могли уручити своје оставке. До 16. новембра 1933. године САД и СССР нису имали дипломатске односе.

¹² „Озбиљна академска истраживања словенске цивилизације у Сједињеним Државама почела су тек касних 80-тих и раних 90-тих година XIX века и ти почеци тесно су повезани са именом Арчибалда Кулица који је, на различите начине, имао главну улогу у промовисању славистичких истраживања и неуморно се залагао за словенске студије као суштински важно и легитимно дело наставног програма. Под његовим вођством, први основни курсеви из ове области понуђени су студентима на Харварду 1895. године“ (Ногеску, 1980: 223). Опширније о Кулицовом научној, педагошкој и јавној активности видети у: Вугнес, (1978): 651–657.

¹³ Прву научна монографија посвећена Русији (теза Кулицовог докторанта Франка Голдера, *Russian Expansion on the Pacific, 1641-1850*) објављена је у Америци 1914. године. У водећем америчком историјском часопису (*American History Review*) у међуратном периоду објављено је само неколико чланака о Русији, углавном посвећених историји дипломатије и међународне политике: „Преокупације неколицине предратних историчара Русијом показује да они нису били упознати са радовима својих московских

варду пријавило се само девет слушалаца, а све до Другог светског рата он је био ментор само двојници доктораната (Mosely, Rodkay). Објављивање књиге о империјалној Русији (1932), поглавља о руској економској историји (1937) и студије о Октобарској револуцији (Karpovich, 1930) омогућили су му полагање напредак у академској каријери – од почетног предавачког статуса, преко доцентског (1933), до положаја ванредног професора (1939). Ипак, тек почетком и током,¹⁴ а нарочито након окончања Другог светског рата и трансформације Совјетског Савеза од америчког (ратног) савезника у (мирнодопског) непријатеља, проучавање руске историје постаје важан део „свјетологије“ – нове мултидисциплинарне дисциплине (*area studies*) која је конципирана тако да „истовремено служи и Марсу и Минерви – националној сигурности државе и академском животу“ (Engelman, 2009: 1).¹⁵ Раст интересовања за руску историју (изражен у повећаном броју студената, стварању специјализованих часописа и истраживачких центара, те повећаној „видљивости“ експерата у јавности) утицао је, између осталог, и на Карповичеву каријеру – статус редовног професора стекао је 1946. године, а од 1949. године руководио је и Одељењем словенских језика и књижевности на Харварду.

Прилив руских емиграната из ратом захваћене Европе у Америку није имао за последицу само повећање њиховог учешћа у америчком академском животу, већ и формирање нових центара културног и политичког живота „Русије у изгнанству“ (*Зарубежная Россия*). Једна од карактеристичних институција руског интелектуалног живота – издавање „дебелих“ часописа (*"толстый" журнал*) – оживљена је 1942. године у Њујорку појавом *Новог часописа (Новый Журнал)* чији је Карпович био један од оснивача и ко-уредника, а затим, у периоду од 1946. до

савременика, бар не са веома активном московском историјском школом коју су чинили ученици великог В. Кључевског који су од 80-тих година ентузијастички практиковали једну верзију 'нове историје' фокусиране на социјалне и економске структуре“ (Emmons, 1995:1141). За разлику од европских универзитета, према оцени Мартина Малије, „Америка није дала значајни допринос руским студијама све до 1945. године“ (Malia, 1998: 419).

¹⁴У наглашавању улоге Хладног рата у настанку и развоју руских студија у Америци често се губи из вида чињеница на коју указује Давид Енгермен: „Важан организациони посао стварања послератних центара руских студија одвијао се током рата против Немачке, а не током Хладног рата. За америчке експерте четрдесетих година типично је виђење Совјетског Савеза као непоузданог савезника, а не непомирљивог непријатеља“ (Engelman, 2004: 467).

¹⁵ Поред наведене књиге (Engelman, 2009), о настанку совјетских студија као плоду „браку Марса и Минерве“ видети исцрпно документовано истраживање: Diamond, Sigmund (1992): *Compromised Campus: The Collaboration of Universities with the Intelligence Community, 1945-1955*. Oxford University Press.

смрти 1959. године, главни уредник. Без детаљнијег разматрања Карповичевог уредничког рада,¹⁶ као и његових активности институцијама руске емиграције у Америци (Бахметејев “Хуманитарни фонд“ и издавачке куће „Чехов“), треба имати у виду да је он у својој часописној рубрици („Коментари“) често тематизовао општије теоријске проблеме разумевања руске историје и савремених америчко-совјетских односа у популарнијој, публицистичкој форми. Обрађујући се овим текстовима руској емигрантској заједници, Карпович није занемаривао потребу ангажовања у ширењу знања о руској историји, култури и савремености у научној и широкој јавности своје нове домовине. Сматрајући себе „тумачем и посредником између две културе“ (Mosley, 1957: 8), био је 1941. године покретач и један од тројице првих уредника „Руског прегледа“ (*Russian Review*),¹⁷ часописа који је почетно конципиран као „главно средство на енглеском језику које ће послужити за разбијање погрешних и штетних митова о Русији“ (Pereira, 2009: 256).

Поменуте Карповичеве активности илуструју његов значај у историји руске емиграције, као и његову улогу у институционализацији и развоју „руских студија“ у Америци, потврђујући оцену према којој су емигранти били у средишту послератног америчког проучавања руске историје и литературе: „Две деценије после Другог светског рата ова област је била по многим својим димензијама ‘руска’ – не само зато што су многи први историчари били, као и многи од њихових студената, емигранти, већ и због тога што су проучавањем руске историје доминирали ‘руски аргументи и приступи’ (Engerman, 2009:153). Ова оцена превазилази пуку биографску констатацију да су водећи актери америчке совјетологије у њеном формативном периоду били емигранти јер упућује на постојање елемента континуитета између становишта развијених у оквиру руске (дореволюционарне) историјске мисли и нове америчке дисциплине. У том погледу, Карповичев пример је посебно значајан јер се плодни научни рад његових ученика не може интерпретирати без разумевања мере у којој су они настављали и развијали, критички превазилазили или, пак, експлицитно одбацивали становишта свог учитеља.

¹⁶ О Карповичевој улози и раду у *Новом часопису* видети у: Марина Адамович, «М. М. Карпович и "Новый Журнал"», *Новый Журнал*, 266, 2012; М. А. Бирман, „М. М. Карпович и "Новый журнал", *Отечественная история*, 1999, 5: (124–134) и 6: (112–116).

¹⁷ Данас, поред *Slavic Review*, водећи научни часопис настао је иницијативом тројице руска емигранта: „Идеја о часопису није рођена у академским круговима већ у оквиру групе руских емиграната који су раних двадесетих година доспели у Сједињене Државе и чије личности су формиране, према Карповичевом опису, 'у бурама и потресима револуционарног периода'“ (Zeide, 2012: 290).

2.

Поред већ давно објављених Карповичевих студија, његове *Лекције о интелектуалној историји Русије* представљају основни извор на основу кога можемо реконструисати његово историографско становиште и проценити смер, обим и дomete његовог утицаја на прву генерацију америчких историчара који су се током Хладног рата почели бавити руском и совјетском историјом. Кључне карактеристике његовог приступа руској историји повезане су са одређењем смисла и садржаја „интелектуалне историје“ која је била његова основна и трајна преокупација. Расправе о природи и методама историографског истраживања које за свој предмет преваходно има „идеје“, а не (политичке, социјалне, економске...) процесе, структуре или „догађаје“, старије су од времена Карповичевог предавачког курса,¹⁸ а ни данас нису изгубиле на свом интензитету и ширини.¹⁹ Додатна збрка у одређењу ове врсте историографије последица је чињенице да се она у различитим националним и културним традицијама одређује на специфичне начине – од (англосаксонских) концепата „*History of ideas*“ и/или „*Intellectual history*“, преко француског проучавања „дискурса“, до немачких *Ideengeschichte*, *Geistesgeschichte* и „историје појмова“ (*Begriffsgeschichte*). Не разматрајући овде различите филозофске и методолошке проблеме који прате спорове о „интелектуалној историји“, треба имати на уму да је један од оснивача утицајне „Кембрицке школе“ ове врсте историографије признао како није бас сигуран да уопште може одговорити на питање: „шта је интелектуална историја“? (Росок, 1985: 52). Сличан став формулисао је Карпович у уводу својих предавања признавши да је „слаб у одређењима појмова“, те да се у одређењу предмета свог истраживања радије служи дескриптивним приступом (Карпович, 2012: 30). „Идеје“ и „опште представе“ којима се он бавио нису биле апстрактни филозофски системи, нити оне социјалне и политичке идеје које су садржане у политичким програмима усмереним на решавање конкретних друштвених проблема. Предмет његовог интересовања су идеје које су између сфера

¹⁸ Сам термин „интелектуална историја“ почетком XX века у оптицај је увео амерички историчар Џејмс Харви Робинсон (James Harvey Robinson, 1863-1936) у истоименом поглављу своје књиге о концепту „нове историје“: *The New History. Essays Illustrating the Modern Historical Outlook*, New York, 1912: (101-131). Филозоф и историчар Артур Лавџој (Arthur O. Lovejoy 1873 –1962) је концепт „историје идеја“ (*history of ideas*) развио у класичном раду *The Great Chain of Being. A Study of the History of an Idea* (1936), као и бројним есејима, попут “The Historiography of Ideas” (*Proceedings of the American Philosophical Society*, 1938, Вол. 78, (4): 529-543.

¹⁹ Видети различите прилоге у тему “What is Intellectual History?”, *History Today*, 35 (1985): 46–54.

„чисте“ филозофије и практичне политике, нешто што можемо сматрати „практичном филозофијом“ и „теоријском политиком“: „Чини ми се да се између апстрактности филозофије и конкретности политике налази једна посредујућа сфера општих појмова и представа који, директно или индиректно проистичу из неког од филозофских система, а истовремено имају однос према политичким и социјалним проблемима. *То је та посредујућа сфера која је управо предмет интелектуалне историје*“ (Карпович, 2012: 30). Стога се „интелектуална историја“ ослања, али није истоветна са посебним, специјалистичким историјама филозофије, политичке теорије, књижевности, хуманистичких наука..., нити са може поистоветити са класичном политичком историјом. С друге стране, за разлику од, на пример, Лавцојеве концепције која почива на праћењу „унутрашње“ историје појединих основних „идеја-јединица“ (*унит-идеас*) током различитих историјских периода и читавих епоха, Карповичева интелектуална историја за свој предмет има настанак, функционисање и утицај „идеја“ у њиховом ширем друштвеном и историјском „контексту“. Овај Карповичев спољашњи, „контекстуални приступ“ олакшан је како чињеницом закаснеле унутрашње диференцијације и специјализације у интелектуалном животу Русије XIX века,²⁰ тако и постојањем посебне социјалне групе – „руске интелигенције“ – која, ослобођена од државне службе, свој позив није видела у артикулацији појединачних или групних интереса, већ у заступању „опште ствари“.²¹ Стога, интелектуална историја о којој је Карпович предавао својим студентима представља историјско истраживање скупа филозофских, социјалних, политичких и естетичких идеја које су од краја XVIII века до

²⁰ „Руска култура демонстрира интелектуалну целовитост, готово потпуно одсуство специјализације која карактерише интелектуални живот земаља Западне Европе тог времена. У Русији XIX века, а делимично и почетком XX, није постојала разрађена политичка теорија као таква и готово није било професионалних политичких мислилаца. Политичко мишљење су углавном формулисали књижевни критичари и великој мери сами писци. Развој професионалне филозофије је такође био слаб“. За разлику од оних који целовитост руске мисли сматрају посебном одликом „националног духа“, Карпович сматра: „Неоспорно одсуство специјализације и диференцијације у руској култури је последица посебних историјских услова и, следствено томе, само прелазни стадиј у еволуцији руске културе и мисли. Речју, узроци су томе пре емпиријски, него метафизички“ (Карпович, 2012: 31).

²¹ У огромној литератури о „феномену руске интелигенције“, Мајкл Конфино у најкраћем виду сажима особине припадника ове друштвене групе који деле: „(1) дубоку забринутост проблемима и темама од општег интереса; (2) осећање кривице и личне одговорности за стање и решење тих проблема и тема; (3) склоност да се политичка и социјална питања виде као морална; (4) осећање обавезе да се траже коначни логички закључци – у мишљењу као и у животу – по сваку цену; (5) уверење да ствари нису онакве какве би требало да буду, те да нешто мора бити урађено (Confino, 1972: 118).

Октобарске револуције формулисали припадници „руске интелигенције“ у тежњи да осмисле историјски развој сопствене домовине, те да укажу на правце промене њеног стања према коме су, у зависности од својих нормативних полазишта, заузимали различите, па често и супротстављене, критичке ставове.

Приказ становишта и ставова руске интелигенције XIX века које анализира Карпович у својим *Лекцијама* и раније објављеним сродним студијама (посвећених Соловјову, Чернишевском, руском либерализму, као и односу Ткачева и Лењина) не може бити предмет овог рада – о тим темама написане су читаве библиотеке. Уместо тога, овде нас интересује начин на који Карпович концептуализује и излаже својим слушаоцима огромно поље руске интелектуалне историје, његово теоријско-методолошко становиште, као и став који је он заузимао у расправама о проблему постојања (дис)континуитета руске и совјетске историје.

Први проблем – идентификовање опште структуре и тематске целовитости руске интелектуалне историје од краја XVIII века до Октобарске револуције – Карпович решава издвајањем четири основне теме око којих су се током овог периода водили главни спорови у руским интелектуалним круговима. Те четири теме су проблеми односа између: (1) Русије и Запада (Европе); (2) интелигенције (елите) и народа (маса); (3) уметности (културе) и друштва (политике) и (4) реформе и револуције. По његовом мишљењу: „То су били централни проблеми у дискусијама које су током XIX века водили руски интелектуалци“, а њихова интерпретација и разумевање „од суштинског су значаја за правилно поимање савремене Русије“ (Карпович, 2012: 32). У зависности од става према наведеним проблемима припаднике руске интелигенције можемо сврстати у различите, полемички супротстављене „таборе“ – попут „западњака“ и „словенофила“, „просветитеља“ и „народњака“, заговорника аутономије уметности, насупротив поклоника њене „службе“ друштвеном прогресу, те различите врсте реформиста и револуционара. Ове групе су само „идеал-типски“ модели који нам омогућавају лакше сналажење у комплексном идејном, културном и политичком животу Русије XIX века, а не дескриптивне категорије које у потпуности описују кохерентна становишта појединаца и идејних покрета. У зависности од променљивог друштвено-историјског и политичког контекста, ове идејне традиције су комбиноване и „мешане“ на различите и, на први поглед, противречне начине – тако, на пример, „словенофилство“ може бити и либерално и конзервативно, „народњаци“ могу бити и реформисти и револуционари, а „западњаци“ и демократе и ауторитарци, итд. Пример бољшевика је у том погледу веома илустративан – „западњаци“ по свом

(марксистичком) уверењу да се заостала Русија мора укључити у друштвено-историјски развој који предводи (индустријско-капиталистички) „Запад“, они су истовремено били и „словенофили“ јер су веровали у „посебни пут“ Русије која, користећи „предност неразвијености“, може постати авангарда светског пролетерског покрета (вид. Карпович, 2012: 280).

Формулишући круте поделе на међусобно искључујуће „таборе“, историчари који се баве руском интелектуалном историјом не испољавају само разумљиву тежњу ка поједностављењу свог предмета истраживања, већ и склоност ка „есенцијалистичком приступу“ по коме постоје трајне, непротивречне „суштине“ које објашњавају руску мисао и целокупно руско историјско искуство. Такав приступ не карактерише само иностране ауторе („спољашње“ посматраче који су често писали о вечном „оријенталном деспотизму“ и „ропској руској природи“) већ, напротив, и велики број Карповичевих сународника који су били склони да у (супериорној) „руској идеји“ или мистичној „руској души“ траже универзални кључ који отвара „Тајну Русије“.²² Независно од идеолошких (зло)употреба таквог есенцијалистичког приступа, он, према Карповичевом уверењу, представља својеврсни анахронизам којим се, у крајњој линији, поништава сама историчност као сфера људске слободе и друштвене промене. Пошто вера у вечите „суштине“ и „националне идеје“²³ претвара историју у „вечно враћање истога“, Карпович снажно наглашава елемент историјске промене и утицај друштвеног контекста на трансформацију значења идеја и колективних представа: „Мислим да би тачније било рећи да се историја никада не понавља у том смислу да се у историји света не може наћи тачна реплика онога што се раније збило. Неки елементи политичке и социјалне структуре, психолошки ставови, културни концепти могу се обнављати. Понекад ће се обнављати више пута, али ће се сваки пут јављати у различитом контексту, а ти различити историјски контексти ће извесно утицати на саму њихо-

²² У својим мемоарима Пајпс наглашава: „Концепт 'руске душе' није код Карповича изазивао ништа друго осим презира“ (Pipes, 2003: 81). У некрологу Карповичу Малија истиче његов критички став према ауторима који су попут Берђајева и Достојевског руску историју тумачили позивањем на посебну „руску духовност“ (Malia, 1960: 69). Према Переири: „Карпович је сматрао појмове 'руске идеје' или 'руске националне типологије' сувише нејасним и неопипљивим да би имали неки смисао – шта више, они су служили као подстицај обнављању и јачању митова о Русији као трајно и једнако деспотској, варварској и азијатској“ (Pegiera, 2009: 247).

²³ „Ја уопште не знам шта је то 'руска идеја', као што не знам ни шта је немачка, америчка, француска или било која друга национална идеја. Знам да постоје различите руске идеје чија свеукупност и узајамни односи представљају предмет историје руске мисли“ (Карпович, 1958: 272)

ву природу“ (Карпович, 1953: 289). Стога је Карпович био веома критичан према честим покушајима да се савремени феномени, попут большевизма, објашњавају трагањем за аналогијама из далеке прошлости²⁴ или да се тумаче као оваплоћење и потврда вечитих карактеристика „националне идеје“. Указујући да се у историографијама које се баве другим културама објашњења савремених феномена ретко траже у далекој прошлости²⁵ или у позивању на стереотипе о „националном карактеру“, Карпович је свој истраживачки метод формулисао позивањем на једну врсту „Окамовог бријача“: „Придржавам се таквог правила – ако нешто може бити објашњено у непосредној зависности од одређених услова, онда не треба тражити удаљене, или како говоре, дубље узроке. Наравно, често се дешава да што сте ближи изворима, то изгледате мудријим. Али, у том случају постоји опасност: удубивши се у првобитне узроке, можете изгубити из вида оно што покушавате да проучите“ (Карпович, 2012: 33).

У захтеву за контекстуализацијом „идеја“ и критици „есенцијализма“ Карпович је близак савременим ауторима са којима, поред тога, дели и одбацивање раширеног поступка „егзотизације“ руске историје. Наиме, како у руској историјској самосвести, тако и у бројним радовима иностраних аутора, снажно се испољава тежња ка истицању „Другости“ Русије – њене (егзотичне) посебности и уникалности. У основи, у оба случаја полазиште представља традиционална дихотомија „Русије“ и „Запада“ („Европе“) на основу које се, са различитим вредносним квалификацијама, изводи закључак о њиховој поларној супротности. Иако различите верзије теорија о „посебном путу“ развоја (*Sonderweg thesis*) нису коришћене само у случају Русије, вера у особити карактер и изузетност руске историје (*Russia's exceptionalism*) упорно се репродукује у често неспојивим, па и међусобно супротстављеним филозофским, политичким и идеолошким становиштима и покретима. У свим својим

²⁴ „Током Хладног рата амерички истраживачи упорно су се, упућујући на Ивана Грозног, Петра И, самодржавље и кметство, бавили трагањем за коренима комунистичке опасности и сталинистичког деспотизма у руској историји. Веома популарна је била потрага за сличностима између Москве као Трећег Рима и Треће интернационале, као и сеоске општине и сталинске колективизације. Према сведочанству Мартина Малије, у својим курсевима руске историје Карпович је критиковао такве примитивне аналогије“ (Болховитинов, 2004: 92).

²⁵ „На пример, трудећи се да објасни отуђење Бодлера или Расина од друштва, нико неће узрок тражити у прастарим тамним силама западног религијског наслеђа... Садржаји руске и западне интелектуалне историје (или интелектуалне историје многих западних земаља) често се веома разликују. Али, у објашњењу руског интелектуалног развоја мора се користити исти метод и исти ти принципи, као у западном случају“ (Карпович, 2012:34).

радовима Карпович је био критичар тезе о Русији као радикалом „Другом“ у односу на „Европу“ – као декларисани „западњак“ историју своје домовине сматрао је нераздвајним делом општег историјског развојка који се, бар у свом модерном облику, најуспешније материјализовао у форми „западне цивилизације“. Од времена Петра Великог Русија је, по његовом мишљењу, укључена у „западни“ модел историјског развоја,²⁶ те су у његовим радовима „разлике између Русије и Запада биле презентоване као *разлике у степену, а не у врсти*“ (Malia, 1998: 422). Као илустрација таквог Карповичевог становишта може нам послужити његов коментар познатих стихова Тјутчева²⁷: „Овај катрен је омиљен међу руским словенофилима, евроазијцима и националистима разних боја. Свиђа ми се његова епиграмска прецизност, али сам против осећања који он изражава. Ниједна земља на свету не може се разумети искључиво умом или измерити општим аршином у свим њеним аспектима – свака од њих има сопствену посебну природу и, у неком смислу, у будућност сваке од њих може се само 'веровати'. С друге стране, у границама својственим свим земљама, Русија се може и мора појмити умом и измерити општим аршином. Не разумем зашто многи од мојих сународника налазе такво задовољство у идеји да се њихова земља налази ван ума и да не подлеже никаквим општим људским нормама“ (Писмо Хансу Кону, цит. према: Zeide, 2007: 257).

Реконструишући руску интелектуалну историју Карпович је показао да су њени главни токови одређени рецепцијом европских филозофских и идејних утицаја – просветитељством, романтизмом, немачком класичном филозофијом, позитивизмом, марксизмом. Иако се слично може тврдити и у погледу политичких и социјалних идеја,²⁸ тиме се, ипак, не доводе у питање оригиналност и значај руске мисли: „Падајући

²⁶ „Управо је Петар започео традицију нове Русије усмеравајући њен развој по западном и секуларном путу. Он је то учинио за кратко време – отприлике за двадесет пет година – на груб и стварно револуционарни начин, беспошtedно раскидајући са московском прошлoшћу и тражећи надахнуће искључиво у западним обрасцима“ (Карпович, 2012: 37).

²⁷ Стихови, у преводу Љубомира Симовића, гласе: „Не може Русија умом да се схвати/ Општим се аршином измерити не да/ Њен лик је чудан и чудно те гледа – У Русију можеш само веровати“.

²⁸ Исаија Берлин је у заостреној форми слично тврдио: „Готово да се не може наћи ниједна политичка или социјална идеја у Русији XIX века која је рођена на домаћем тлу“. По његовој оцени, изузимајући Толстојеву идеју непротивљења злу (оригинално-руска верзија старог хришћанског принципа), „Русија човечанству није дала ниједну појединачну нову социјалну или политичку идеју – ништа што се не би могло свести не само на неки, у крајњој линији, западни корен, већ ни на неку одређену доктрину која је на Западу откривена осам, десет или дванаест година пре него што се први пут појавила у Русији“ (Берлин, 1978: 124).

на руско тло, туђи културни модели и концептуалне схеме по правилу добијају сасвим другачији садржај, те се као резултат образује нешто суштински ново – нешто што не личи на позајмљену културу (тј. културу земље-оријентира), ни на културу реципијента. У крајњој линији – ма како то звучало парадоксално – управо оријентација на туђу културу у значајној мери придонosi оригиналности руске културе“ (Успенский, 1999: 11). Признајући могући утицај носталгије, Карпович је својим слушаоцима руску предреволюционарну културу представио у њеном пуном сјају: „Живео сам у разним значајним центрима интелектуалног живота, али мислим да нигде културни живот није био тако интензиван, тако разнолик и интересантан, нити је толико обећавао, као што је то било у Русији пред саму револуцију“ (Карпович, 2012: 285). Друштвене претпоставке руског „сребрног века“ он је видео у енергији пробуђеној Револуцијом 1905. године која је либерализацијом и конституционализацијом политичког живота коначно приближила Русију „западном моделу“ државе и друштва.²⁹ Слом који је уследио није, по његовом мишљењу, био „уписан“ у некакву судбинску „логику Руске идеје“, нити је био плод „гвозденог закона нужности“: „Рат је учинио револуцију веома вероватном, али људско безумље учинило је револуцију неизбежном“ (цит. према: Зеиде, 2007: 252).

Не улазећи овде у детаљније објашњење Карповичевог тумачења бројних узрока Октобарске револуције (попут ратних пораза, слабог вођства, неодговорности радикалних интелектуалаца, неспособности администрације, незрелости и ресантимана маса, завереничке организације болшевика...) треба имати у виду да је он совјетску епоху сматрао радикалним прекидом историјског пута којим се Русија кретала, нарочито након 1905. године. У његовој визији руске историје елементи дисконтинуитета између „старе“ Русије и „новог“ Совјетског Савеза су тако наглашени да се читалац може запитати да ли је уопште реч о истој земљи. Ако имамо у виду контекст Хладног рата, Карповичево инсистирање на елементима дисконтинуитета између царског ауторитаризма и совјетског тоталитаризма, његово наглашавање комплексности и постојања различитих могућности развоја унутар руске традиције, можемо тумачити као својеврсну реакцију на раширене покушаје тражења дубоких корена совјетске политике у руској прошлости. Трагање за континуитетом и уочавање промена чине, према његовом дубоком уверењу,

²⁹ „Карпович је чврсто веровао да је Револуција 1905. г. успела да уведе истински, мада ограничени, конституционални поредак у Русији, те да је период од 1906. до 1914. године сведочио о настанку једног, иако на уским основама заснованог, плуралистичког политичког система и цивилног друштва (Pereira, 2009: 265).

две једнако важне стране историчарског заната.³⁰ У задатку разумевања Совјетског Савеза, концепт промене нам је, по његовом мишљењу, од веће помоћи него инсистирање на континуитету: „Мој закључак је да нити историјско искуство, нити национална традиција нису припремили Русе за добровољно прихватање тоталитарног режима. Оно што се у ствари десило, било је то да их историја није научила (1) како да организују свој живот на основу самоуправе, чак и када имају прилику за то, као што је било у првом стадијуму револуције 1917. године; (2) како да, када су је једном стекли, одбране своју слободу од оне врсте опасности која је настала у другој фази те револуције ...“ (Карпович, 1953: 298).

Академску славу, како је наведено у заглављу овога рада, Карпович је очекивао од радова својих бројних ученика: одблесак њихове славе бацио је светлост и на њиховог учитеља. Прва послератна генерација његови доктораната кретала се у тематском оквиру који је дефинисао њихов ментор – већина их је написала књиге посвећене истраживању значајних сегмената руске интелектуалне историје.³¹ Карпович је утицао не само на оне који су у великој мери следили и развијали његов приступ руској историји, него и на оне чије је дело настало у критичком односу према наслеђу учитеља. Парадоксално, његов наследник на Харварду није постао Мартин Малија који му је по својим ставовима од свих студената био најближи, већ Ричард Пајпс који је формулисао теорију о суштинском континуитету између Русије и Совјетског Савеза (теза о „руском патримонијализму“). Ипак, обојица су, попут свог учитеља, Совјетски Савез сматрали примером „тоталитаризма“ који су објашњавали на различите начине – Малија, попут Карповича, као пример „идеократске владавине“ која је Русију насилно скренула са њеног европског пута, а Пајпс, насупрот Карповичу, као логичан плод руске политичке традиције, неразвијености друштва и слабости институције приватне својине. Ни следећа генерација америчких историчара која је концептом и методом „социјалне историје“ критички одбацила теорије

³⁰ Карпович упозорава на две опасности: „Једна је да нашу пажњу концентришемо на континуитету до тог степена да почнемо занемаривати или бар минимализовати елемент промене, а промена представља у истој мери суштину историје као и континуитет.... Друга опасност у стварању или покушају изградње историјске позадине неке појаве је тенденција да превише симплификујемо сам континуитет“ (Карпович, 1953: 288).

³¹ Видети библиографију радова његових студената за период 1948–1963. године у: *Ab Imperio*, 2007 (1): 303–307. Интересовању за интелектуалну историју у великој мери допринела је и чињеница затворености руских архива која је онемогућавала бављење другачијом врстом историографије. Промене у академској историографији настале су тек након првих академских размена и „епохе попуштања“ у односима две суперсиле.

тоталитаризма и довела у питање примарну важност идеја (идеологија) у проучавању руске прошлости није, бар посредно, измакла Карповичевом утицају. Наиме, предводник и покретач ове „ревизионистичке школе“ био је Леополд Хејмсон (L. Haimson 1927–2010), још један, истина сасвим нетипичан, Карповичев ђак.³²

Литература:

1. Berlin, Isaiah. (1978): “The Birth of the Russian Intelligentsia”, *Russian Thinkers*, London: The Hogarth Press, pp. 114–135.
2. Byrnes, Robert (1978): “Archibald Cary Coolidge: A Founder of Russian Studies in the United States”, *Slavic Review*, 37, (4): 651–667.
3. Confino, Michael (1972): “On Intellectuals and Intellectual Traditions in Eighteenth- and Nineteenth-Century Russia”, *Daedalus*, 10: 117–149.
4. Emmons, Terence (1995): “Russia Then and Now in the Pages of the American Historical Review and Elsewhere”, *The American Historical Review*, 100, (4): 1136–1149.
5. Engerman, David (2004): “The Ironies of the Iron Curtain: The Cold War and the rise of Russian Studies in the United States”, *Cahiers du Monde russe*, 45 (3–4): 465–496.
6. Engerman, David (2009): *Know Your Enemy: the Rise and Fall of America’s Soviet Experts*, New York: Oxford University Press
7. Horecky, Paul (1980): “Slavic Studies in the United States: An Overview”, *Slavic Studies*, Sapporo: Hokkaido University, 26: 221–243.
8. Karpovich, Michael (1930): “The Russian Revolution of 1917”, *The Journal of Modern History*, 2, (2): 258–280.
9. Karpovich, Michael (1953), “The Heritage from Tsarist Russia”, in: Michael Karpovich and Problems of Russian History and Historiography, *Ab Imperio*, 2007 (1): 277–307..
10. Malia, Martin (1960): “Michael Karpovich, 1888–1959”, *Russian Review*, 19, (1): 60–71.
11. Malia, Martin (1998): “Clio in Tauris”, in: *Imagined Histories: American Historians interpret the Past*” (Edited by A. Molho and G. Wood), Princeton University Press, 415–433.
12. Malia, Martin (2005): “The Historiographical Legacy of Terence Emmons”, *Russian History/Histoire Russe*, 32, (2): 133–137.
13. McLean Hugh et al., (eds.), (1957): *Russian Thought and Politics*, Harvard Slavic Studies, Vol. 4, Cambridge, Mass.
14. Mosley, Philip (1960): “Michael Karpovich, 1888–1959”, *Russian Review*, 19, (1): 56–60.

³² Опширније о теоријским, политичким и генерацијским разликама у америчкој совјетологији видети у зборнику *Будућност совјетске прошлости* који сам приредио у часопису *Трећи програм I-II*, Београд, 2009: 9–177.

15. Pereira, Norman (2009): "The Thought and Teachings of Michael Karpovich", *Russian History/Histoire Russe*, 36: 254–277.
16. Pipes, Richard (2003): *Vixi: Memoirs of a Non-Belonger*, New Haven & London: Yale University Press.
17. Pocock, John (1985): "What is Intellectual History?" *History Today*, 35 (1985): 52–53.
18. Raeff, Marc (1990): *Russia Abroad: A Cultural History of the Russian Emigration, 1919-1939*, Oxford: Oxford University Press.
19. Riasanovsky, Nicholas (1998): "Professor of Russian and European Intellectual History, University of California, Berkeley, 1951–1997, An oral history conducted in 1996 by Ann Lage", Regional Oral History Office, The Bancroft Library, University of California, Berkeley
20. Subotić, Milan (2004): *Put Rusije: evroazijsko stanovište*, Beograd: Plato
21. Von Laue, Theodore (1958): "Review of *Russian Thought and Politics*", *Journal of Modern History*, 30, 3: 271–272.
22. Wortman, Richard (2009): "Marc Raeff", *Ab Imperio*, Kazan, (1): 331–336.
23. Zeide, Alla (2007): "Creating a Space of Freedom: Mikhail Mikhailovich Karpovich and Russian Historiography in America", *Ab Imperio*, Kazan (1): 241–276.
24. Zeide, Alla (2012): "The Russian Review: The Story in History", *Ab Imperio*, Kazan, (4): 279–306.
25. Zeide, Alla (2013): "Intellectual History without a Context", *Ab Imperio*, Kazan, (3): 405–424.

1. Болховитинов Н.Н. (2001): «Роль русских историков в становлении русистики в США», *Вопросы истории*, (4): 3–20.
2. Болховитинов Н.Н. (2002): *Жизнь и деятельность Г.В. Вернадского (1887-1973) и его архив*, Саппоро: Центр славянских исследований университета Хоккайдо.
3. Болховитинов Н.Н. (2004): «М. М. Карпович и становление русистики в США», *Зарубежная Россия 1917 – 1945*. СПб.: 86–97.
4. Карпович, М. (1992): «Письма М. Карповича Г. Вернадскому» (Публикация, предисловие и комментарии М. Раева), *Новый Журнал*, 1992. Кн.188: 259–296.
5. Карпович, М. (2012) *Лекции по интеллектуальной истории России (XVIII–начало XX века)*, Москва: Русский путь.
6. Карпович, М. (1958): „Комментарии: Еще о русском мессианизме», *Новый Журнал*, Кн. LIV: 271-289.
7. Рибер А. (2000): «Изучение истории России в США», *Исторические записки*, 121, (3): 65–105.
8. Сорокина, М. Ю. (2001): «Георгий Вернадский в поисках 'русской идеи'», *Российская научная эмиграция: двадцать портретов*. Москва: Эдиториал УРСС, 330–347.
9. Успенский, Б. (1999): *Русская интеллигенция и западный интеллектуализм: История и типология*. Москва: О.Г.И.

RUSSIAN INTELLECTUAL HISTORY: KARPOVIČEVO HERITAGE

Summary: In this paper the author deals with the part of the historian Michael Karpovich (1888-1959), a Russian immigrant and Harvard professor whose students are the first generation of post-war played a decisive role in the development and profiling „of Russian and Soviet studies” in America. This interpretation historiographical of Karpovich positions and consider its impact on later formulated approaches to Russian and Soviet history is the recent release of the book in which they were first published his lectures on Russian intellectual history. After reviewing the biography of Karpovich, the author presents detailed concept of „intellectual history” and displays those Karpovich views on the (dis) continuity of Russian and Soviet history, which later developed or challenged his most influential students - Malia, Pipes and Hejmson.

Key words: history, intellectual history, Russian studies, Sovietology